

INFORMATION ON EQUALITY AND SOCIAL JUSTICE IN ISRAEL
מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל
מרכז "אדוה" - מידע על השוויון והצדק החברתי בישראל

הצטמקותו של המעמד הבינוני בישראל, 1988 - 2002

ד"ר שלמה סבירסקי
אתי קונור-אטיאס

יוני 2004

לוח עניינים

עיקרי הממצאים

מבוא

הממצאים

דיון

נספח 1 : טווח ההכנסות של הרבדים

נספח 2 : מיקומו של הרובד הבינוני בסולם העשירונים, 2002

נספח 3 : הכנסות המעמד הבינוני : הכנסה כוללת של משק הבית מול הכנסה לנפש
סטנדרטית

מקורות

עיקרי הממצאים

מסמך זה בוחן את הצטמקות הרובד הבינוני בישראל בין שנת 1988 ושנת 2002, הן מבחינת היקפו והן מבחינת חלקו בעוגת ההכנסות.

את הרובד הבינוני הגדרנו בשני אופנים :

פעם אחת, כמשקי הבית המצויים בטווח של 75% עד 125% מן ההכנסה החציונית של משקי הבית ;

ופעם שנייה, כמשקי הבית המצויים בטווח של 75% עד 125% מן ההכנסה הממוצעת של משקי הבית.

הממצאים מלמדים כי בין השנים 1988-2002, הרובד הבינוני בישראל הצטמק באופן משמעותי ; בנוסף לכך, חלקו בעוגת ההכנסות הצטמק אף הוא. מגמת הצטמקות היא ברורה, בכל אחת משתי הדרכים שבהן הגדרנו את הרובד הבינוני, כפי שניתן לראות להלן :

המעמד הבינוני, כשהוא מוגדר על פי ההכנסה החציונית למשק בית

בשנים 1988-2002, הרובד הבינוני בישראל הצטמק בשיעור של 15% (משיעור של 33.0% לשיעור של 28.1% מכלל משקי הבית). הרובד הבינוני איבד משקי בית הן לרובד הגבוה והן לרובד הנמוך.

באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, בשיעור של 25% (משיעור של 27.9% מן העוגה לשיעור של 21.0% ממנה) ; רוב ההפסד היה לרובד הגבוה.

המעמד הבינוני, כשהוא מוגדר על פי ההכנסה הממוצעת למשק בית

בשנים 1988-2002, הרובד הבינוני בישראל הצטמק בשיעור של 19% (משיעור של 32.9% לשיעור של 26.6% מכלל משקי הבית) ; מרבית משקי הבית שאבדו לו הצטרפו לרובד הנמוך.

באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, בשיעור של 20% (משיעור של 32.2% מן העוגה לשיעור של 25.7% ממנה), כאשר רוב ההפסד היה לרובד הגבוה.

מבוא

בישראל, הגידול באי שוויון הוא בבחינת עובדה שאין עליה עוררין. השאלה היא, כיצד בא גידול זה באי שוויון לידי ביטוי במבנה המעמדי של החברה.

באופן כללי, אנו יודעים די הרבה על קצוות הפירמידה החברתית. באשר לקצה העליון של הפירמידה, אנו יודעים כי חל גידול בשכר המנהלים הבכירים במשק, וכי חלקו של העשירון העליון בעוגת ההכנסות גדל (אנו יודעים גם שהיקף ההון בישראל גדל, אך אין נתונים על אופן התפלגותו). באשר לחלקה התחתון של הפירמידה, אנו יודעים כי שכר העובדים והעובדות בעבודות הייצור והשירותים ירד, באופן יחסי, וכי חל גידול בשיעור משקי הבית המצויים מתחת לקו העוני. השאלה המעניינת היא: מה קרה למעמד הבינוני בישראל: האם גדל או הצטמק? ומה באשר לחלקו בעוגת ההכנסות -- האם גדל או הצטמק?

גורלו של המעמד הבינוני הוא חשוב, מכמה סיבות: האחת, זהו המעמד הנתפס בעיני מרבית האנשים כ"מצב הנורמלי" בזמנים כתיקונים; השנייה, בארצות המערב, המעמד הבינוני נחשב לעמוד התווך של הכלכלה, אם כספק של עובדים/ות המאיישים/ות את מרבית המערכות במגזר העסקי והציבורי, ואם כצרכן עיקרי של מוצרי המשק. השלישית - המעמד הבינוני נתפס, עוד מימי אריסטו היווני, כעמוד התווך של המשטר הדמוקרטי.

השאלה, כיצד השפיעו ההתפתחויות הכלכליות של תקופת הגלובליזציה על המעמד הבינוני, עומדת מזה זמן רב במרכזו של דיון ציבורי ואקדמי בארצות המערב. שם, בחינת השינויים בהיקפו ובעושרו של המעמד הבינוני החלה עוד בשנות השמונים, כעשור לאחר המשבר הכלכלי של 1973. אחד הראשונים שבדק את הנושא היה הכלכלן האמריקני לסטר ת'ורו (Lester Thurow) שטען, במאמר משנת 1984, כי התמונה התלת-מעמדית הקלאסית של החברה המערבית -- עם מעמד גבוה, בינוני ונמוך, כאשר הבינוני הוא הגדול בשלושה - מפנה את מקומה למבנה דו-מעמדי, שבו המעמד הבינוני מצטמק, כאשר חלק ממנו עולה ומצטרף אל המעמד הגבוה וחלק אחר שלו נושר ומצטרף למעמד הנמוך (Thurow, 1984). תיורו בדק ומצא כי בין השנים 1967-1982 הצטמק המעמד הבינוני האמריקני בשיעור של בערך 14%: בשנת 1967 הוא הקיף 28% מכלל משקי הבית, ובשנת 1982 -- 24%. לצורך הבדיקה, הגדיר תיורו את המעמד הבינוני כאותם משקי בית שהכנסתם נעה בין שיעור של 75% לשיעור של 125% מן ההכנסה החזיונית של משקי הבית (מצוטט אצל Horrigan and Haugen, 1988: 3); לפי נתוניו של תיורו, משקי הבית שיצאו מן המעמד הבינוני התחלקו באופן שווה בין אלה שהצטרפו למעמד הגבוה ובין אלה שהצטרפו למעמד הנמוך.

שנתיים לאחר תיורו, בשנת 1986, עשתה קת'רין בראדבורי חישוב דומה, אך בהתבססה על נתונים מעט שונים: ראשית, היא בדקה הכנסות של משפחות ולא של משקי בית; שנית, שלא כמו תיורו, שהגדיר את המעמד הבינוני לפי הכנסות בטווח מוגדר סביב החציון, בראדבורי בחרה להגדיר את המעמד הבינוני לפי טווח הכנסות שעליו החליטה היא עצמה. היא מצאה, כמו תיורו, שהמעמד הבינוני הצטמק, אלא שלפי נתונה, מרבית המשפחות שיצאו ממנו הצטרפו למעמד הנמוך (מצוטט אצל Horrigan and Haugen, שם: 4).

בעקבות תיורו ובראדבורי באו חוקרים נוספים שמצאו תימוכין מחקריים לתופעה של הצטמקות המעמד הבינוני בארצות הברית (לסקירה של המחקרים שנעשו בשנות השמונים הראשונות ר' Belous, LeGrande and Cashell, 1985; למחקר מאוחר יותר, ר' Davis and Huston, 1992). לאחרונה מצאה החוקרת במדעי המדינה ת'דה סקוצ'יפול, כי לא זו בלבד שהמעמד הבינוני האמריקני הצטמק, אלא שמצבו וגורלו, אשר בעבר עמדו במרכזו של השיח הפוליטי, נדחקו כיום לשוליים (Skocpol, 2000).

בשנות התשעים הצטרפו לדיון גם חוקרים אירופיים: הללו התמקדו בהשוואות רב-לאומיות של שינויים בהיקפו ובעושרו של המעמד הבינוני, כשהם בוחנים את השינויים על רקע מגמת הגלובליזציה בכלכלה העולמית. קבוצת חוקרים בראשות Birdsall מצאה כי הצטמקות המעמד הבינוני היא תופעה נפוצה, אך לא אוניברסלית: בעוד שבארצות הברית המעמד הבינוני הצטמק, הרי שבקנדה, גרמניה, הולנד וספרד הוא דווקא התרחב; לא זו בלבד, אלא שבארצות אלה גדל גם חלקו של המעמד הבינוני בעוגת ההכנסות. הירידה

הדרמטית ביותר בגודלו ובעושרו של המעמד הבינוני נרשמה בארצות מזרח אירופה (Birdsall et al, 2000: 5).

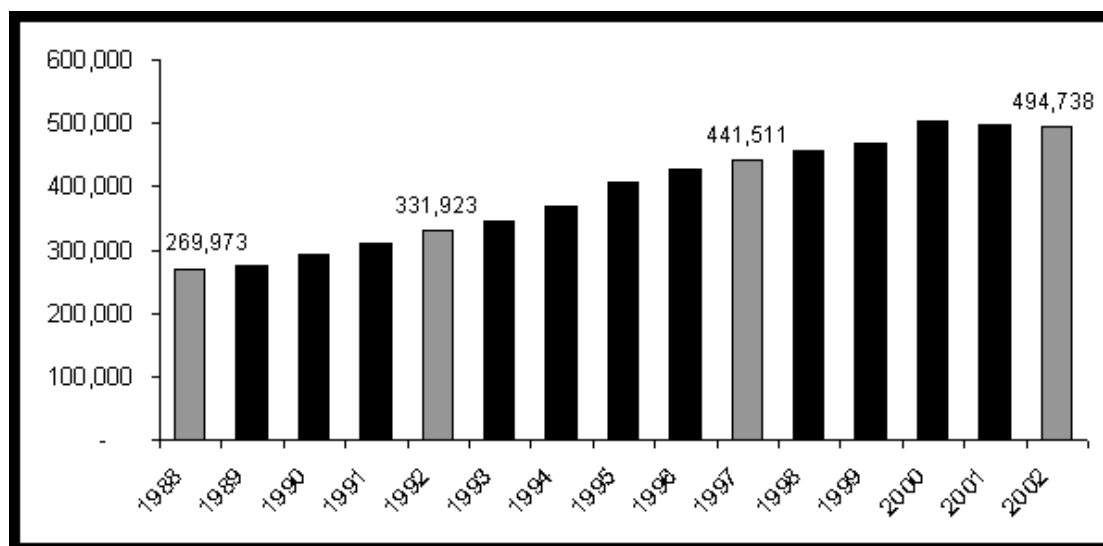
Birdsall כללה בעבודתה גם נתונים על ישראל: היא מצאה כי זו נמנית עם הארצות שבהן המעמד הבינוני הצטמק. בהשוותה בין שנת 1986 לשנת 1992, היא מציינת כי המעמד הבינוני הצטמק בשיעור של 1% בעוד שעושרו של מעמד זה הצטמק בשיעור של 3.7% (שם: 27). מחקר אחר שכלל נתונים על ישראל מצא, כי בין סוף שנות השבעים ואמצע שנות השמונים חל גידול בהיקפו של המעמד הבינוני, אולם לאחר מכן הוא הצטמק, עד אשר בשנות התשעים הוא חזר לממדיו בשנות השבעים (Pressman, 2001: לוח 1).

בעקבות המחקרים הנ"ל, החלטנו לבחון את השינויים בגודלו ובעושרו של המעמד הבינוני בישראל, ולהרחיב את תקופת הבדיקה עד ימים אלה.

התקופה הנבחנת: 1988 - 2002

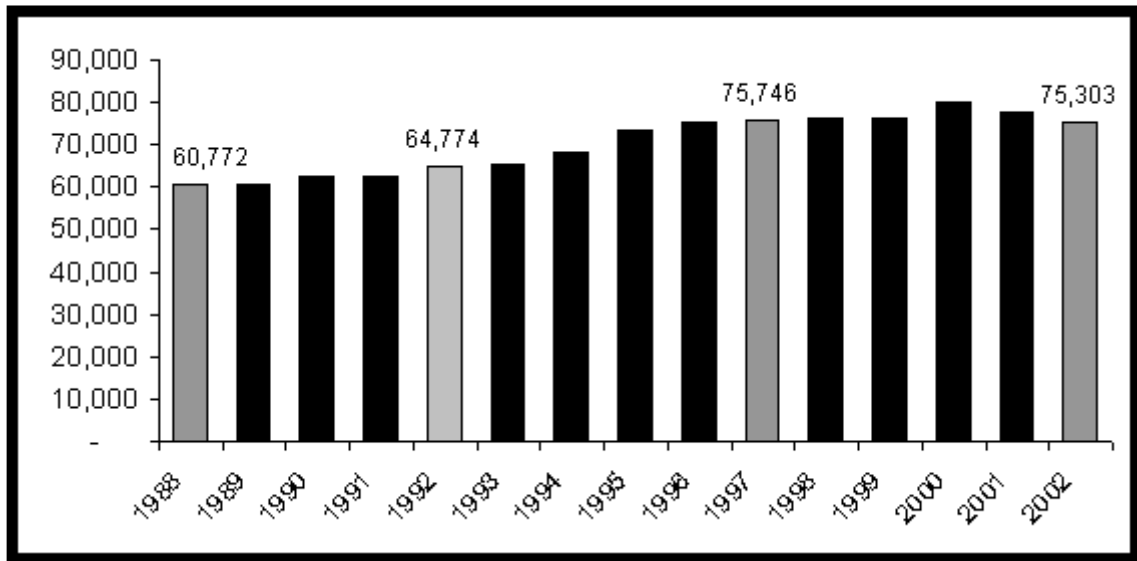
עבודה זו בוחנת את השנים 1988, 1992, 1997 ושנת 2002. השנים שנבחרו משקפות כמה מן השינויים הגדולים שעברו על כלכלת ישראל בתקופה זו: 1988 היא השנה האחרונה לפני גל העלייה הגדול ממדינות חבר העמים; 1992 היא השנה שבה גל העלייה היה בעיצומו; 1997 משקפת את הצמיחה שחלה בעקבות העלייה, אך גם מציינת את מגמת ההאטה בצמיחה, שהחלה שנה קודם לכן, בעקבות הצטמצמות העלייה; ושנת 2002 היא השנה השנייה של הצטמקות הפעילות הכלכלית בעקבות האינתיפאדה, שפרצה בסוף שנת 2000. כפי שניתן לראות בתרשים 1 ותרשים 2 להלן, השנים שנבחרו מייצגות את המגמה הכללית של הפעילות המשקית בישראל, אם מבחינת גודלו של התמ"ג ואם מבחינת גובהו של התמ"ג לנפש. בה בעת, כל אחת מהן מייצגת את קבוצת השנים הסמוכה לה.

תרשים 1. תוצר מקומי גולמי, 1988-2002 במיליוני ש"ח, במחירי 2003

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

תרשים 2. תוצר מקומי גולמי לנפש, 1988-2002
 בש"ח, במחירי 2003

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2003, לוחות 14.1 ו-14.2.

סקר הכנסות משקי הבית

הנתונים שיוצגו להלן, אודות היקפו של המעמד הבינוני ועושרו, לקוחים מסקר הכנסות משקי הבית, שנערך באופן שוטף על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן הלמ"ס). סקר הכנסות משקי הבית נערך מאז 1965, אך במהלך השנים חלו בו שינויים, המקשים על השוואות בדיעבד. למשל: שנת 1988, שהיא נקודת הזמן הראשונה שאנו בודקים במסמך זה, היא גם השנה הראשונה שבה מאפשר הסקר להבחין במעמד של "ראש משק הבית" -- האם הוא שכיר, עצמאי או שאינו עובד. הסקר של 1988 לא כלל נתונים על עצמאים -- וזו אחת הסיבות לכך שלא כללנו אותם בניתוח שלנו; על כך צריך להוסיף שמדגם העצמאים הוא קטן, הנתונים בו אינם מצטיינים במהימנות גבוהה, וקשה להבחין בבירור בין עצמאים בעלי הכנסות גבוהות וקטנות.

בשנת 1995 הורחבה אוכלוסיית הסקר וכללה לראשונה גם את משקי הבית ביישובים עירוניים ערביים המונים בין 2,000 ל-10,000 תושבים. החל משנת 1997, אומדני ההכנסות מבוססים על שילוב של נתונים משני סקרים: נתוני ההכנסות הנאספים בסקר הכנסות משקי הבית ונתוני ההכנסות הנאספים בסקר הוצאות משק הבית. הסקר המשולב מכסה את רוב האוכלוסייה בכל צורות היישוב, למעט מושבים שיתופיים, קיבוצים, בדואים ביישובים הלא מוכרים ודיירי מוסדות.

המדגם

עבודה זו מתבססת על נתונים הנוגעים ל**משקי בית שבראשם שכירים**. עצמאים לא נכללו, אם משום המדגם הקטן והמהימנות הנמוכה, ואם משום ההבדלים שבין נתוני סקר הכנסות משקי הבית ובין הנתונים שבידי שלטונות המס (פניני ורומנוב, 1999: 242).

משק בית של שכיר מוגדר כ**משק בית שבו ראש משק הבית הוא שכיר או חבר קואופרטיב**. להלן פירוט ההגדרה:

משק בית -- קבוצת אנשים הגרים יחד באופן קבוע בדירה אחת ויש להם תקציב משותף למזון;

ראש משק הבית -- למן 1995, ראש משק הבית מוגדר כמי שמועסק במספר השעות הרב ביותר, ללא קשר לגיל ולמין. עד 1995 נחשב כראש משק הבית המפרנס המבוגר ביותר;

שכיר או חבר קואופרטיב -- כל נסקר שהייתה לו הכנסה כלשהי משכר או ממשכורת בשלושת החודשים שלפני ביקור הפוקד.

הכנסה כספית ברוטו של משקי בית -- כל ההכנסות הכספיות השוטפות של משק הבית, לפני תשלומי החובה (מס הכנסה, ביטוח לאומי וביטוח בריאות). ההכנסה הכספית ברוטו כוללת את כל ההכנסות של כל בני משק הבית מעבודה שכירה, מרכוש, מריבית ומדיבידנדים, מתמיכות ומקצבאות ממוסדות ומפרטים, הכנסות מפנסיות וכל הכנסה שוטפת אחרת. לא נכללים תקבולים חד פעמיים, כגון ירושה או פיצויים.

מגבלה: סקר ההכנסות אינו משקף את מלוא הכנסות משקי הבית

סקר הכנסות משקי הבית מבוסס על דיווח של אדם אחד בכל משק הבית -- בדרך כלל מי שמוגדר כ"ראש משק הבית"; לעתים זהו האדם הבוגר הנמצא בבית בעת הגעת הפוקד/ת מטעם הלמ"ס. אדם זה מדווח על הכנסות כל הנפשות במשק הבית משכר וממקורות אחרים. ברור הוא שלא כולם מדווחים על מלוא ההכנסות, וזאת מסיבות שונות, ובהן, בין השאר, אי ידיעה או חוסר מודעות. יש לזכור כי משקי בית, שלא כמו תאגידים, אינם מנהלים רישום מלא ועקבי של התנועות הכספיות.

הסטיות בדיווח גדלות ככל שרמת ההכנסה עולה. הסטיות הגדולות ביותר הן במשקי בית המשתייכים לעשירון העליון, שבהם יש הכנסות לא רק משכר אלא גם מניירות ערך, מנדל"ן וכיו"ב. מינהל הכנסות המדינה במשרד האוצר ערך השוואה בין נתוני סקר הוצאות משקי הבית של הלמ"ס (שבמסגרתו נאספים גם נתונים על הכנסות) ובין נתוני ההכנסה שבידי רשויות המס, ומצא, לגבי רשימה של משתנים שנבדקו, כי על פי נתוני רשויות המס, ההכנסות של משקי הבית גבוהות בממוצע בשיעור של בערך 10% מאלה המדווחות בסקר הוצאות משקי הבית; ההבדלים בולטים במיוחד במשקי בית בעלי הכנסות גבוהות (פניני ורומנוב, 1999: 242).

יתרה מזאת, סקר הכנסות משקי הבית אינו משקף במידה הולמת את מצבם של 2-3 המאוונים העליונים, שהכנסותיהם גבוהות במיוחד. זאת, בין השאר, משום שבקרוב משקי בית אלה יש שיעור גבוה, יחסית, של המסרבים לשתף פעולה עם סוקרי הלמ"ס (שם: 248).

על רקע דברים אלה יש לזכור כי כאשר ידובר במסמך זה על אי שוויון, האי שוויון למעשה גבוה יותר ממה שמשתקף מן הנתונים שיוצגו כאן.

הגדרת המעמד הבינוני: סביב ההכנסה החציונית וסביב ההכנסה הממוצעת

רוב העבודות שנעשו בחו"ל השתמשו, לשם הגדרת המעמד הבינוני, בהכנסה החציונית של משקי הבית; ההגדרה הרווחת ביותר היא זאת שהציבה את גבולות המעמד הבינוני בין שיעור של 75% לשיעור של 125% מן ההכנסה החציונית של משקי הבית.

גם אנו אימצנו את ההגדרה הזאת, אך החלטנו להוסיף עליה הגדרה נוספת, סביב ההכנסה הממוצעת של משקי הבית. זאת, משום שבישראל, ההכנסה החציונית היא נמוכה, יחסית למערב, וספק אם משקי בית הנהנים מהכנסה שכזאת יכולים לנהל אורח חיים של מעמד בינוני במובן המוכר לנו מכמה מארצות המערב. כיוון שכך, החלטנו להציג גם נתונים לגבי מעמד בינוני כאשר גבולותיו נעים בין שיעור של 75% לשיעור של 125% מן ההכנסה הממוצעת של משקי בית.

בשני המקרים, משקי בית שהכנסתם גבוהה משיעור של 125% ההכנסה הממוצעת או החציונית הוגדרו כמעמד גבוה, ומשקי בית שהכנסתם נמוכה משיעור של 75% ההכנסה הממוצעת או החציונית הוגדרו כמעמד נמוך.

טווח ההכנסות של משקי הבית

בשנת 2002, המעמד הבינוני, על פי ההגדרה המתבססת על ההכנסת החציונית, כלל את משקי הבית שהכנסתם החודשית נעה בין סכום של 8,008 ש"ח לסכום של 13,344 ש"ח; על פי גבולות אלה, המעמד הבינוני התפרס על פני העשירונים 4 עד 7 (ר' נספח 2).

באותה שנה, המעמד הבינוני, על פי ההגדרה המתבססת על ההכנסה הממוצעת, כלל את משקי הבית שהכנסתם החודשית נעה בין סכום של 10,561 ש"ח לסכום של 17,586 ש"ח; על פי גבולות אלה, המעמד הבינוני מתפרס על פני העשירונים 5 עד 8 (ר' נספח 2).

נספח 1 מציג את טווח ההכנסות של המעמד הבינוני, על פי שתי ההגדרות, עבור כל אחת מהשנים 1988, 1992, 1997 ושנת 2002. הגבולות נקבעו על פי נתוני ההכנסות הריאליים, ולכן הם אינם רציפים: למשל, בשנת 2002 הגבול העליון של המעמד הבינוני היה 13,344 ש"ח והגבול התחתון של המעמד העליון היה 13,348 ש"ח, כשבתוכם לא נמצא שום משק בית.

הגדרה סטטיסטית, ולא סוציולוגית, של "מעמד בינוני"

יצוין כי שתי ההגדרות של מעמד בינוני, בין זו שסביב ההכנסה החציונית ובין זו שסביב ההכנסה הממוצעת למשק בית, הן הגדרות סטטיסטיות ולא סוציולוגיות. במלים אחרות, אין לראות באף אחת מהשתיים דרך נאותה לשקף את מכלול האיפיונים המתקשר בדרך כלל עם המושג של מעמד -- אורח חיים, מקום מגורים, מסלולי תעסוקה וחינוך, מסורות של פעילות וכיו"ב. ההגדרות המשמשות אותנו כאן הן הגדרות סטטיסטיות, ההולמות ניתוח המתמקד בשאלה של מגמות בהתפלגות ההכנסות בין הרבדים השונים באוכלוסייה הישראלית. כיוון שכך, מכאן ואילך נשתמש במונחים "רובד" ו"רבדים".

הממצאים

בין שנת 1988 ושנת 2002 הצטמק הרובד הבינוני בישראל באופן משמעותי; בנוסף לכך, חלקו בעוגת ההכנסות הצטמק אף הוא. מגמת ההצטמקות היא ברורה, בכל אחת מן הדרכים שבהן הגדרנו את הרובד הבינוני.

להלן נציג את הממצאים, בשני חלקים: תחילה נציג את הנתונים הנוגעים לרובד הבינוני כאשר הוא מוגדר על פי ההכנסה החציונית למשק בית; לאחר מכן נציג את הנתונים הנוגעים לרובד הבינוני כאשר הוא מוגדר על פי ההכנסה הממוצעת למשק בית.

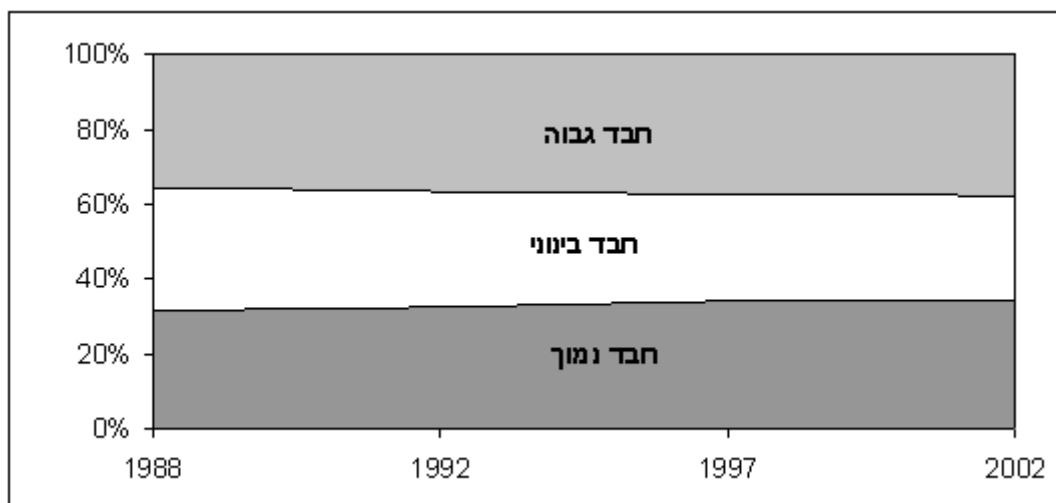
בנספח מס. 3 מוצגים נתונים על הצטמקות המעמד הבינוני, כאשר הוא מוגדר על פי הכנסה כספית נטו למשק בית לפי נפש סטנדרטית: זאת, בעקבות מספר מחקרים שנעשו בחו"ל, אשר ביקשו לשקלל את הממצאים לפי מספר הנפשות במשק הבית.

א. הצטמקות הרובד הבינוני - על פי ההכנסה החציונית של משקי הבית

בשנים 1988-2002, הרובד הבינוני בישראל הצטמק בשיעור של 15%, משיעור של 33.0% לשיעור של 28.1% מכלל משקי הבית. הרובד הבינוני איבד משקי בית הן לרובד הגבוה והן לרובד הנמוך.

באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, בשיעור של 25%, משיעור של 27.9% מן העוגה לשיעור של 21.0% ממנה; רוב ההפסד היה לרובד הגבוה (עוגת ההכנסות היא הסכום המתקבל כאשר סוכמים את ההכנסה ברוטו של כל משקי הבית בישראל).

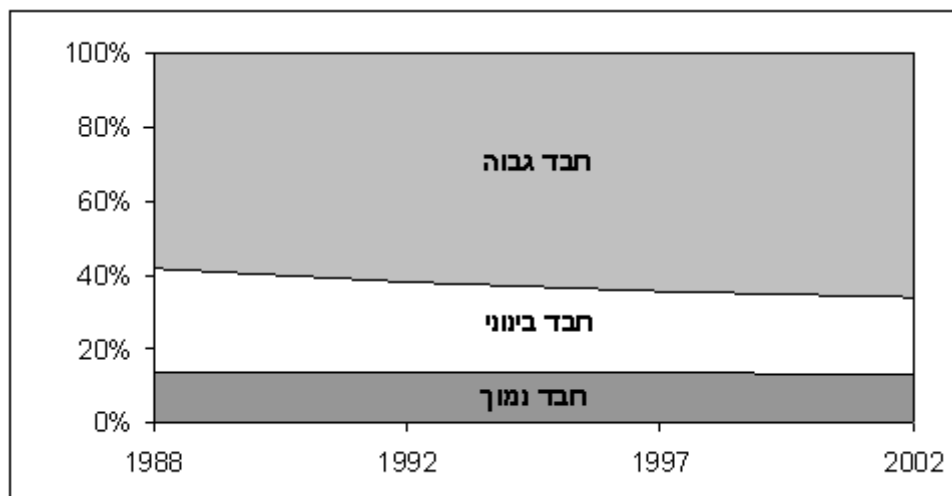
תרשים 3. גודלו של כל רובד, לפי הכנסה חציונית למשק בית, 1988-2002

	2002	1997	1992	1988
רובד גבוה	37.6%	37.3%	36.5%	35.4%
רובד בינוני	28.1%	28.5%	30.9%	33.0%
רובד נמוך	34.3%	34.2%	32.6%	31.6%

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

תרשים 4. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות, לפי הכנסה חציונית למשק בית, 1988 -- 2002

	2002	1997	1992	1988
רובד גבוה	66.0%	64.3%	61.8%	58.2%
רובד בינוני	21.0%	22.1%	24.7%	27.9%
רובד נמוך	13.1%	13.6%	13.5%	13.9%

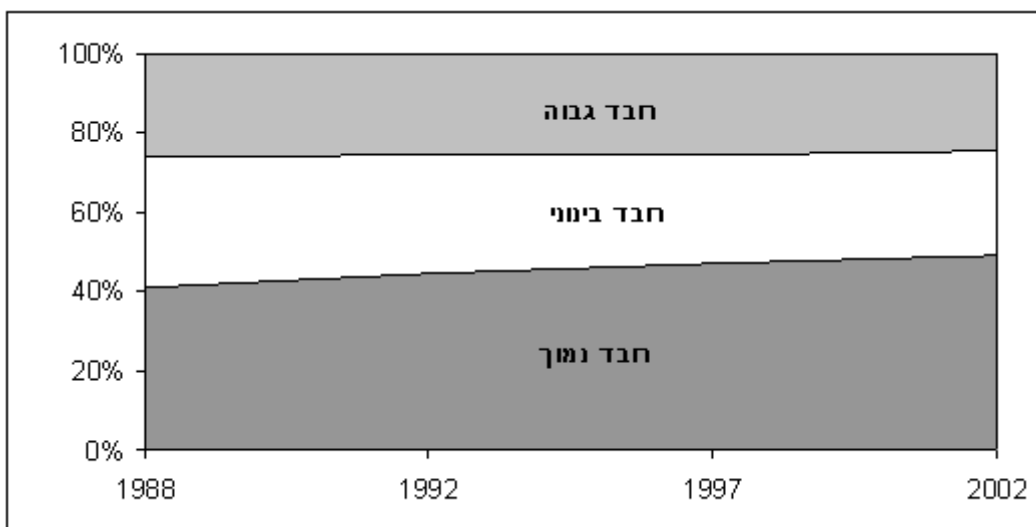
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

ב. הצטמקות הרובד הבינוני-על פי ההכנסה הממוצעת למשק בית

בשנים 1988-2002, הרובד הבינוני בישראל הצטמק בשיעור של 19% (משיעור של 32.9% ל-26.6% מכלל משקי הבית); מרבית משקי הבית שאבדו לו הצטרפו לרובד הנמוך.

באותה תקופה הצטמק גם חלקו של הרובד הבינוני בעוגת ההכנסות, בשיעור של 20% (משיעור של 32.2% מן העוגה לשיעור של 25.7% ממנה), כאשר רוב ההפסד היה לרובד הגבוה.

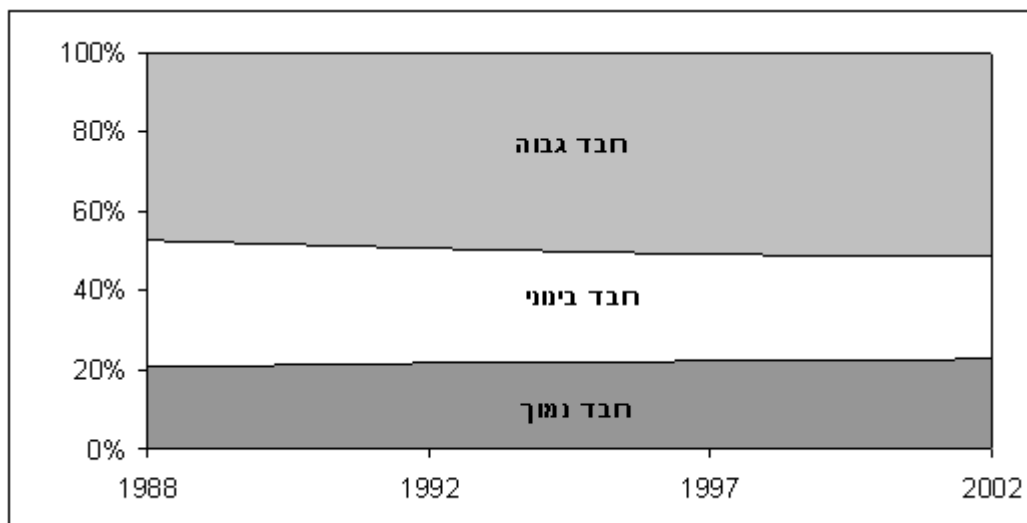
תרשים 5. גודלו של כל רובד, לפי הכנסה ממוצעת למשק בית, 1988-2002

לפי הכנסה ממוצעת למשק בית				
	2002	1997	1992	1988
רובד גבוה	24.3%	25.3%	25.5%	25.8%
רובד בינוני	26.6%	27.7%	29.9%	32.9%
רובד נמוך	49.2%	47.0%	44.6%	41.3%

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

תרשים 6. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות, לפי הכנסה ממוצעת למשק בית, 1988-2002

	2002	1997	1992	1988
רובד גבוה	51.5%	51.0%	49.4%	47.1%
רובד בינוני	25.7%	26.8%	29.0%	32.2%
רובד נמוך	22.9%	22.2%	21.6%	20.7%

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

השוואה בינלאומית

הנתונים שהוצגו כאן מעידים באופן ברור על הצטמקותו של הרובד הבינוני בישראל, מבחינת גודלו ומבחינת היקף הכנסותיו, בחמש-עשרה השנים האחרונות שבין שנת 1988 ושנת 2002. הנתונים מצביעים על התגברותו של הקיטוב החברתי-כלכלי, כאשר הרובד הבינוני נשחק בין רובד עליון שחלקו בעוגת ההכנסות גדל והולך, ובין רובד תחתון, שהיקפו גדל משנה לשנה, אך הוא מחזיק בידי חלק קטן מן העוגה.

אנשי ציבור בישראל נוטים לומר כי הגידול באי שוויון בישראל הוא חלק ממגמה כלל-עולמית. אך לוח 1 להלן מראה כי הצטמקות הרובד הבינוני איננה תופעה אוניברסלית, "מחויבת המציאות": ישנן ארצות, ובהן שוודיה, נורבגיה, גרמניה, צרפת, הולנד וקנדה, שבהן הרובד הבינוני דווקא התרחב בחלק גדול מן התקופה הנדונה במסמך זה.

**לוח 1. גודלו של הרובד הבינוני בארצות נבחרות,
אמצע שנות השמונים ואמצע שנות התשעים
בסדר יורד לפי היקף הרובד הבינוני באמצע שנות התשעים**

גודל השינוי	אמצע שנות התשעים	אמצע שנות השמונים
שוודיה	45.5%	43.2%
נורבגיה	43.8%	41.7%
גרמניה	38.8%	38.5%
טייוואן	36.6%	38.5%
צרפת	36.6%	35.3%
הולנד	36.2%	34.1%
קנדה	35.3%	33.3%
בריטניה	32.8%	37.5%
אוסטרליה	29.4%	30.3%
ישראל	27.7%	30.7%
ארצות הברית	26.3%	27.0%

הערות:

1. הרובד הבינוני מוגדר כאן כמשקי בית שהכנסתם נעה בין שיעור של 75% לשיעור של 125% מן ההכנסה הממוצעת למשק בית, ללא התחשבות במספר הנפשות במשק הבית.
2. הנתונים על ישראל מתוך Pressman, 2001.
3. מקור: Pressman, 2001, לוח 3.

לוח 1 מראה עוד, כי ישנן ארצות שבהן היקפו של המעמד הבינוני גדול הרבה יותר מאשר בישראל: בולטות בכך ארצות מערב אירופה, ובראשן שוודיה, שבהן הרובד הבינוני מקיף בין שיעור של 36% לשיעור של 45% מכלל משקי הבית; עם קבוצה זו נמנות גם קנדה וטייוואן. לעומת זאת, ישראל נמנית (באמצע שנות התשעים) עם קבוצת ארצות שבהן הרובד הבינוני מקיף בין שיעור של 26% לשיעור של 29% מכלל משקי הבית. בריטניה, שבאמצע שנות השמונים נמנתה עם ארצות מערב אירופה, גלשה במהירות בכיוון הקבוצה שעמה נמנית כיום ישראל.

לוח 1 מעלה הבחנה ברורה למדי בין שתי קבוצות של ארצות, שמתאפיינות בגישות כלכליות וחברתיות שונות זו מזו: הקבוצה הראשונה מורכבת בעיקרה מארצות מערב אירופה (להוציא בריטניה) שבהן שורר משטר פוליטי-כלכלי סוציאלי-דמוקרטי, ואילו הקבוצה השנייה כוללת ארצות כדוגמת ארצות הברית ואוסטרליה, שהן בעלות משטר פוליטי-כלכלי ליברלי¹. שתי הקבוצות, כאחת, מקיימות כלכלה קפיטליסטית -- אך בעוד שבקבוצה הראשונה, העובדים מאורגנים ומיוצגים במערכת קבלת ההחלטות, והמדינה משחקת תפקיד מרכזי הן בפיתוח כלכלי והן בחלוקת פירות הצמיחה, הרי שבקבוצה השנייה, זו הליברלית, מעמד העובדים מאורגן רק בחלקו ואינו מיוצג כהלכה במערכת קבלת ההחלטות, ואילו המדינה מעניקה חופש פעולה מוחלט למגזר העסקי, ועושה אך מעט לחלוקה סבירה של פירות הצמיחה.

יצויין עוד, כי הארצות הליברליות ידעו בתקופה הנדונה כאן מהפך פוליטי-כלכלי שהקצין עוד יותר את המדיניות של שוק חופשי: בארצות הברית, מדובר במהפך שהוביל הנשיא רונלד רייגן (1981-1989). בבריטניה התרחש מהפך דומה בתקופת כהונתה של ראש הממשלה מרגרט ת'אצ'ר (1979-1990) -- ונראה כי יש קשר בין המדיניות הניאו-ליברלית שהיא הנהיגה ובין הירידה החדה בהיקפו של המעמד הבינוני -- הירידה החדה ביותר מבין כל הארצות המוצגות בלוח 1.

ישראל ידעה מהפך ניאו-ליברלי בשנת 1985, במסגרת "תכנית החירום לייצוב המשק", שהונהגה על ידי ממשלת האחדות הלאומית בהנהגת מפלגות העבודה והליכוד. תכנית החירום החדירה לישראל לראשונה מדיניות מוצהרת של הגברת חופש הפעולה של בעלי ההון, של החלשת העובדים באמצעות "הגמשת השכר" ודחיקת רגליה של ההסתדרות (מהלך זה הושלם כעבור 9 שנים, בשנת 1994, עם ההפרדה בין החברות בקופת חולים הכללית ובין החברות בהסתדרות), ושל החלשת מעמדה של המדינה, אם באמצעות הפרטה נרחבת של תאגידיה ושל שירותיה ואם באמצעות צמצום מתמשך של תקציבה.

לעומת ארצות הברית, בריטניה וישראל, הרי שארצות אחרות, ובראשן ארצות מערב אירופה, ידעו לעמוד מול הלחצים הניאו-ליברליים של עידן הגלובליזציה. אמנם, גם ארצות אלה הנהיגו רפורמות - במדיניות התקציבית, ברשת הביטחון הסוציאלי, בשוק העבודה -- אך הן ידעו לעשות זאת תוך שמירה על המוסדות ועל ההסדרים החברתיים-כלכליים, המאפשרים את קיומו של רובר בינוני רחב ויציב. מן הראוי לציין עוד, כי השמירה על המשטר הסוציאלי-דמוקרטי לא גרמה לירידה משמעותית בעוצמה הכלכלית של ארצות מערב אירופה או ברמת החיים של תושביהן.

נספח 1: טווח ההכנסות של הרבדים

לוח 1. טווח ההכנסות של הרבדים, לפי הכנסה ברוטו של משקי בית בראשות שכירים,

1988 -- 2002

הכנסה חציונית

בש"ח, במחירי 2003

	1988	1992	1997	2002
רובד נמוך				
עד	7,137	6,852	7,554	8,007
רובד בינוני				
מ-	7,141	6,854	7,556	8,008
עד	11,896	11,422	12,592	13,344
רובד גבוה				
מ-	11,903	11,428	12,601	13,348

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 2. טווח ההכנסות של הרבדים, לפי הכנסה ברוטו של משקי בית בראשות שכירים,
1988 -- 2002

הכנסה ממוצעת
בש"ח, במחירי 2003

	1988	1992	1997	2002
רובד נמוך				
עד	8,299	8,394	9,575	10,550
רובד בינוני				
מ-	8,306	8,400	9,581	10,561
עד	13,838	13,989	15,969	17,586
רובד גבוה				
מ-	13,853	14,007	15,975	17,592

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

נספח 2: מיקומו של הרובד הבינוני בסולם העשירונים,
2002

לוח 1. רובד נמוך בינוני וגבוה,
לפי עשירוני הכנסה כספית ברוטו, חציונית, למשק בית, 1988-2002
באחוזים

שנה	רובד נמוך				רובד בינוני				רובד גבוה				ס"ה
	1	2	3	4	4	5	6	7	7	8	9	10	
1988	10.0	10.0	10.0	1.6	8.5	9.9	10.0	4.6	5.4	10.0	10.0	10.0	100
1992	10.0	10.0	10.0	2.6	7.4	10.0	10.0	3.5	6.5	10.0	10.0	10.0	100
1997	10.0	10.0	10.0	4.2	5.9	10.0	10.0	2.7	7.3	10.0	10.0	10.0	100
2002	10.0	10.0	10.0	4.3	5.7	10.0	10.0	2.4	7.6	10.0	10.0	10.0	100

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקרי הכנסות, שנים שונות.

לוח 2. רובד נמוך בינוני וגבוה, לפי עשירוני הכנסה כספית ברוטו, ממוצעת, למשק בית, 1988-2002 באחוזים

	רובד נמוך					רובד בינוני				רובד גבוה			ס"ה
	1	2	3	4	5	5	6	7	8	8	9	10	
1988	10.0	10.0	10.0	10.0	1.3	8.7	10.0	10.0	4.2	5.8	10.0	10.0	100
1992	10.0	10.0	10.0	10.0	4.6	5.4	10.0	10.0	4.5	5.5	10.0	10.0	100
1997	10.0	10.0	10.0	10.0	7.0	3.0	10.0	10.0	4.7	5.3	10.0	10.0	100
2002	10.0	10.0	10.0	10.0	9.2	0.8	10.0	10.0	5.7	4.3	10.0	10.0	100

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקרי הכנסות, שנים שונות.

נספח 3. הכנסות המעמד הבינוני: הכנסה כוללת של משק הבית מול הכנסה לנפש סטנדרטית

סקר הכנסות המדינה מספק נתונים על ההכנסה הכספית ברוטו למשק בית. על הכנסה זו ביססנו את הניתוח שלנו. אולם, בעקבות כמה מן המחקרים שנעשו בחו"ל, בחרנו להציג גם את ההכנסה נטו למשק בית לפי נפש סטנדרטית: הגדרה זו מביאה בחשבון את מספר הנפשות במשק הבית. משק בית שבו מספר רב של נפשות יתקשה לקיים רמת חיים נתונה, יותר ממשק בית עם הכנסה זהה אך עם מספר נפשות קטן יותר.

הלמ"ס אינה מציגה הכנסה לפי נפש סטנדרטית, ולפיכך חישבנו אותו בעצמנו. את החישוב של הכנסה לפי נפש סטנדרטית ניתן לעשות רק על פי ההכנסות הכספיות נטו -- דהיינו, אחרי תשלומי החובה. זאת, משום שהבדיקה של השפעת מספר הנפשות על רמת החיים היא רלבנטית כאשר בוחנים כמה כסף עומד לרשות משק הבית להוצאה על תצרוכת ועל דברים אחרים. את החישוב עשינו בדרך הבאה:

1. נטלנו את ההכנסה הכספית נטו למשק בית -- הנתונים על ניכוי תשלומי החובה לא מתקבלים ישירות ממשקי הבית שנפקדים, אלא מחושבים על-ידי הלמ"ס.

2. חילקנו את ההכנסה הכספית נטו למשק בית במספר הנפשות הסטנדרטיות במשק הבית -- לשם כך, התבססנו על סולם אחיד שנקבע על-ידי הלמ"ס. הסולם קובע כיחידת בסיס משק בית בן שתי נפשות; כל נפש נוספת מקבלת משקל שולי הולך ופוחת. באמצעות סולם זה אפשר לחשב את מספר הנפשות הסטנדרטיות בכל משק בית.

3. כיוון שהניתוח שלנו הוא ברמת משק הבית, ולא ברמה של נפש בודדת, הכפלנו את ההכנסה הכספית נטו לנפש סטנדרטית במספר הנפשות במשק הבית.

לוח 1 ולוח 2 להלן מציגים את טווח ההכנסות של כל אחד מן הרבדים, כאשר הם מוגדרים לפי הכנסה של משקי בית לפי נפש סטנדרטית.

**לוח 1. רבדים, לפי הכנסה נטו של משקי בית בראשות שכירים, לפי נפש סטנדרטית
 2002 -- 1988
 הכנסה חציונית
 בש"ח, במחירי 2003**

	1988	1992	1997	2002
רובד נמוך				
עד	7,218	7,184	7,665	8,016
רובד בינוני				
מ-	7,228	7,218	7,669	8,024
עד	12,028	12,024	12,777	13,362
רובד גבוה				
מ-	12,032	12,027	12,780	13,365

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

**לוח 2. רבדים, לפי הכנסה נטו של משקי בית בראשות שכירים, לפי נפש סטנדרטית
 2002 -- 1988
 הכנסה ממוצעת
 בש"ח, במחירי 2003**

	1988	1992	1997	2002
רובד נמוך				
עד	8,007	8,295	8,956	9,559
רובד בינוני				
מ-	8,016	8,301	8,963	9,567
עד	13,329	13,826	14,929	15,932
רובד גבוה				
מ-	13,362	13,831	14,941	15,941

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי סקרי הכנסות, שנים שונות.

הממצאים

מגמת הירידה בגודל וההצטמקות בעושר של הרובד הבינוני, שאותה זיהינו כאשר בחנו את משקי הבית לפי הכנסתם ברוטו, ניכרת באופן ברור גם כאשר אנו משתמשים בנתוני הכנסה כספית נטו למשק בית לפי נפש סטדנרטית; אלא שלפי חישוב זה, ממדי ההצטמקות היו קטנים יותר. הרובד הבינוני קטן בשיעור של 10%, אם משתמשים בהכנסה החציונית, או בשיעור של 14%, אם משתמשים בהכנסה הממוצעת. שיעורי ההצטמקות בעושר היו 18% ושיעור של 15%, בהתאמה.

לוח 3. גודלו של כל רובד

	לפי הכנסה חציונית למשק בית				לפי הכנסה ממוצעת למשק בית			
	1988	1992	1997	2002	1988	1992	1997	2002
רובד נמוך	32.8%	33.0%	32.9%	33.9%	38.0%	40.9%	41.9%	43.5%
רובד בינוני	32.9%	30.9%	31.3%	29.5%	34.6%	32.1%	31.3%	29.8%
רובד גבוה	34.2%	36.1%	35.8%	36.6%	27.4%	27.0%	26.8%	26.7%

לוח 4. חלקו של כל רובד בעוגת ההכנסות

	לפי הכנסה חציונית למשק בית				לפי הכנסה ממוצעת למשק בית			
	1988	1992	1997	2002	1988	1992	1997	2002
רובד נמוך	14.9%	14.2%	13.6%	13.6%	18.6%	19.8%	19.9%	20.2%
רובד בינוני	29.6%	26.4%	26.4%	24.3%	34.0%	31.6%	30.6%	29.0%
רובד גבוה	55.5%	59.3%	60.0%	62.1%	47.3%	48.7%	49.6%	50.7%

מקורות

פניני, טל ודמיטרי רומנוב. 1999. "מודל המס של מינהל הכנסות המדינה וסקר הוצאות משקי הבית: בדיקה השוואתית חוזרת". משרד האוצר, מינהל הכנסות המדינה, דו"ח שנתי 1999. ירושלים.

Erosion and Growing Belous, R., L. LeGrande, and B. Cashell. 1985. "Middle Class Congressional Research :Income Inequality: Fact or Fiction?" Library of Congress .Service Report # 85-203E

Tunnel: Is Birdsall, Nancy, Carol Graham and Stefano Pe. 2000. "Stuck in the Working Paper Globalization Muddlingthe Middle Class?" Luxemburg Income Study .No. 277

,*Economic Review New England* ".Bradbury, K. 1986. "The Shrinking Middle Class .September/October, pp. 41-55

Middle-Income Class: A Davis, Joe C., and John H. Huston. 1992. "The Shrinking .Summer), pp. 277-285) *Eastern Economic Journal* ".Multivariate Analysis

Princeton, .*Capitalism The Three Worlds of Welfare* .Esping-Andersen, Gosta. 1990 .N.J.: Princeton University Press

International Pressman, Steven. 2001. "The Decline of the Middle Class: An .Perspective." Luxemburg Income Study Working Paper No. 280

the Future of The Missing Middle: Working Families and .Skocpol, Theda. 2000 .New York: The Century Foundation .*American Social Policy*

,*York Times New* ".Thurow, L. 1984. "The Dissappearance of the Middle Class .February 5

{הערות}

¹ המונחים לקוחים מן הניתוח הידוע של גוסטה אספינג-אנדרסון [Esping-Anderson, 1990]; אספינג-אנדרסון כלל קבוצה שלישית, זו הקורפורטיסטית-מדינתית 1990, המיוצגת בלוח, בין השאר, על ידי גרמניה.

מרכז אדוה, ת.ד. 36529, תל-אביב 61364, טל. 03-5608871, פקס. 03-5602205

Fax. 03-5602205 ,Adva Center, POB 36529, Tel Aviv 61364, Tel. 03-5608871

e-mail: advainfo@bezeqint.net

מרכז אדוה

הוועד המנהל

ד"ר יוסי דהאן, יו"ר

גב' גילברט פינקל, מ.א., גזברית

ד"ר איסמעיל אבו-סעד

ד"ר ניצה ברקוביץ

ד"ר יוסי יונה

פרופ' אורן יפתחאל

פרופ' יוברט לו-יון

ד"ר ריקי סויה

ד"ר יצחק ספורטא

ד"ר דני פילק

ד"ר רחל קלוש

ד"ר אורי רם

ועדת הביקורת

עו"ד עובדיה גולסטני

עו"ד דורי ספיבק

צוות קבוע

מנהלת: גב' ברברה סבירסקי

מנהל פרוייקט תקציב המדינה: ד"ר שלמה סבירסקי

רכזת מחקר: גב' אתי קונור-אטיאס

כלכלן: מר אלון אטקין

מנהלת הדרכה וקשרי חוץ: גב' נטע סילוני

רכזת פיתוח משאבים: גב' קטי רון

רכזת מינהל: גב' יעל אייזנברג

מרכז אדוה מודה לקרן החדשה לישראל על תמיכתה